

Історія культури. Історія вивчення культури

УДК 008:001.8

Петруня-Пилявська Наталія Анатоліївна

кандидат історичних наук,

доцент кафедри суспільних наук

Івано-Франківський національний університет нафти і газу

Петруня-Пилявская Наталья Анатольевна

кандидат исторических наук,

доцент кафедры общественных наук

Ивано-Франковский национальный университет нефти и газа

Petrunja-Pilyavskaya Natalia

Candidate of Historical Sciences

Associate Professor of the Department of Social Sciences

Ivano-Frankivsk National University of Oil and Gas

**ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ З ПОЗИЦІЙ
ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ
ИССЛЕДОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ С ПОЗИЦИЙ
ФИЛОСОФСКО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ
STUDYING MEDIATION CULTURE FROM POSITIONS OF
PHILOSOPHICAL AND CULTURAL THEORY**

Анотація. У статті розглянуто середньовічну культуру з позицій філософсько-культурологічної теорії; досліджено середньовічну культуру за допомогою таких наукових підходів філософсько-культурологічної теорії, як метод типологізації, формальний, циклічний, історико-культурологічний; проаналізовано найбільш важливі культурні надбання Середньовіччя; простежено типологічність у культур різних народів, що мешкали у середні віки у різних середньовічних державах; виявлено

філософсько-культурологічні елементи епохи Середньовіччя, які мають прояви і в сучасній культурі.

Ключові слова: середні віки, філософсько-культурологічна теорія, метод типологізації, універсалії культури, церква, середньовічна схоластика середньовічні університети, алхімія, язичницька народна культура, урбаністична культура середньовічних міст, цивілізація, формація.

Анотація. В статті розглянуто середньовічну культуру з позицій філософсько-культурологічної теорії; досліджено середньовічну культуру з допомогою таких наукових підходів філософсько-культурологічної теорії, як метод типологізації, формальний, циклічний, історико-культурологічний; проаналізовані найбільш важливі культурні досягнення Середньовіччя; прослідковано типологічність в культурах різних народів, обитавших в середні віки в різних середньовічних державах; описано філософсько-культурні елементи епохи Середньовіччя, проявившись і в сучасній культурі.

Ключевые слова: средние века, философско-культурологическая теория, метод типологизации, универсалии культуры, церковь, средневековая схоластика средневековые университеты, алхимия, языческая народная культура, урбанистическая культура средневековых городов, цивилизация, формація.

Summary. The article deals with medieval culture from the standpoint of philosophical and cultural theory; the medieval culture was explored with the help of such scientific approaches of philosophical and cultural theory as the method of typology, formal, cyclic, historical and culturological; analyzed the most important cultural heritage of the Middle Ages; traced the typology of cultures of different peoples who lived in the Middle Ages in different medieval states; The philosophical and cultural elements of the Middle Ages that have

manifestations in contemporary culture are also revealed.

***Key words:** middle ages, philosophical and cultural theory, method of typology, universals of culture, church, medieval scholasticism, medieval universities, alchemy, pagan folk culture, urban culture of medieval cities, civilization, formation.*

Постановка проблеми. Історія людства вивчається завдяки фіксації різних історичних, світоглядних, економічних, політичних та інших явищ, одним із яких й є культура.

У філософсько-культурологічній теорії існують різні підходи і методології з оцінювання впливу культури на розвиток суспільства і людини. Втім попри подекуди кардинально різні оцінки щодо впливу культури на життя індивідуума, практично всі сходяться на думці, що культура як сукупність матеріальних і духовних цінностей та як рівень розвитку суспільства на певному історичному етапі виступає засобом акумуляції, збереження і передавання накопиченого людського досвіду.

З урахуванням історичного розвитку культури розрізняють кілька рівнів: перший становлять залишки минулих культур; другий – це програми стосунків, характерні для сучасного суспільства; третій – відстеження елементів зародження культур майбутнього. Усі рівні формують єдину систему завдяки загальним світоглядним уявленням і поняттям, які називають світоглядними універсалами культури. Історично встановлюються певні системи універсалій як сукупностей знань про світ, місце людини у світі та ін. [41].

Разом з тим у культурі наявні такі характеристики, що належать окремим історичним епохам, народам і націям. Тому, говорячи про специфіку певної культури в якийсь історичний період і про розвиток культури народів та націй у цей період, філософсько-культурологічна теорія доводить спільність між ними, про взаємовплив різних культур.

Кожна особистість є творінням і носієм культури як особистої, так і національної, народної та культури історичної епохи, в якій живе, засвоюючи досягнення культури у процесі соціалізації [36].

Вивчення культури Середньовіччя з типологічних позицій філософсько-культурологічної теорії формує системні теоретичні і практичні компетенції. Набуття таких професійних знань і умінь в сфері теорії та історії культури, розкриття культурологічних аспектів культури середні віків, як і інших конкретних періодів розвитку культури, створює підґрунтя для здобуття знань у різних сферах культурології та самостійного наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження складають праці таких фахівців у теорії культури, як Балух В. [1], Безгін О.І. [2], Бернадська А.Є. [2], Богуцький Ю. [7], Войтович Л.В. [8], Домановський А.М. [8], Залізник Л.Л. [16], Козак Н.Б. [8], Кочарян І.С. [2], Левчук Л.Т. [21], Лильо І.М. [8], Лосєв І.В. [30], Мельник М.М. [8], Сорочан С.Б. [8], Успенська О.Ю. [2], Файда О.В. [8], Чікарькова М. [41] та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням нашого дослідження є висвітлення типологічних ознак у середньовічній культурі, характерних для різних країн і культур світу. Мета дослідження – за допомогою типологічного, цивілізаційного і формаційного підходів дослідити важливі типологічні ознаки культури середньовіччя.

Виклад основного матеріалу. Зміни в реальному житті і світогляді людей в епоху Середньовіччя приводять до формування нових уявлень про культуру. Термінологічне визначення «середні віки» введено італійськими гуманістами на позначення великого за історичною хронологією етапу людської цивілізації, що охоплює майже тисячоліття, відділяючи від «золотого віку» античності. Тривалий час в історичні та літературі з історії культури панувала концепція щодо Середньовіччя як на період, що дістав назву «темні віки». Підставами для такого визначення слугували думки

просвітителів. Ситуація змінилась тільки у XIX ст. Спочатку романтики створили власний образ середньовіччя: шляхетне рицарство, подвиги на честь прекрасної дами, таємні замки і віднесені почуттів – усе це романтизм протиставляв власній сучасності. Однак із часом змінився погляд на середні віки як на темні сторінки історії та культури, дослідники дійшли розуміння того, що це була достатньо своєрідна епоха, яка слугувала принаймні сполучною ланкою для поєднання античної та християнської культур, природно-історичною складовою, що зрештою послужила фундаментом для Відродження. Епоха Середньовіччя має як своєрідні особливості, не схожі на інші епохи історії людської цивілізації, незвичність і оригінальність, так і надто багато розбіжностей і суперечливих рис [35].

Від середини XIX ст. бере початок формування нових підходів до вивчення середніх віків у межах історичної та культурологічної наук. Набуває системності вивчення цього періоду, завдяки введенню таких концептуальних понять, як «цивілізація», «формація» та ін. Цивілізаційний підхід дозволив поглянути на середньовічну Європу як на спільність людей, які мешкали на певній території, духовно були пов'язані єдністю релігії, звичаїв, побутом і загальним укладом життя. Формаційний підхід подавав Середньовіччя як визначений рівень у розвитку суспільства і людської цивілізації, який утверджувався на феодалному способі виробництва, веденні господарства і відповідних виробничих стосунках.

Саме погляд на середні віки як на один з рівнів суспільного і цивілізаційного розвитку дозволив у подальшому транслювати поняття «середньовіччя» на позаєвропейські межі розвитку культури. Для прихильників цього підходу середньовічна Європа, Київська Русь, середньовічний мусульманський світ і Далекий Схід у своїй різноманітності – типологічно єдині [30].

Як найбільш важливі типологічні ознаки Середньовіччя можна

назвати такі. З позицій соціально-економічних середні віки – це час становлення, утвердження і розквіту феодалізму, основою якого була власність феодала на засоби виробництва, на основних виробників, а також право провадити державну владу на своїй території та ін. Хоча варто вказати, що конкретно історичні варіанти феодалізму суттєво відрізнялись у різних середньовічних державах. Етнокультурні основи цього історичного етапу можна подати як синтез культур народів, що мали багатотисячолітні традиції державності, і народів, які перебували на стадії розпаду родового ладу.

Надзвичайно важливою особливістю середньовічної культури слід назвати універсальну роль релігії як світоглядних уявлень, в базис яких покладені вірування існування надприродних сил і їхнє верховенство. Саме релігія як система поглядів, як віросповідання панувала в середньовічних державах у різних куточках світу як чітко встановлена система права (наприклад, у католиків інквізиція як судово-карна установа; шаріат у мусульман – система норм феодального права, релігійно-обрядових настанов і правил, що мали силу закону, та ін.). І звідси, відповідно до вирішальної ролі релігії у багатьох культурах велику роль відігравали інститут релігії – церква. Традиційно склалось так, що церква була розгалуженою, могутньою організацією, що практично злилась із державним апаратом і контролювала практично всі сторони життя людини і суспільства – від освіти, мистецтва, музики, архітектури і до правил поведінки людини. Типологічно подібні особливості середньовічних культур реалізовувались у різних формах, і кожна з цих культур проторувала власний шлях – індивідуальний і неповторний, надзвичайний і винятковий.

Характерологічною особливістю з філософсько-культурологічних позицій Середньовіччя можна вказати і те, що з цього періоду починають говорити про світові релігії, чим така концепція і відрізняється від епохи

античності. Буддизм і християнство, що виникли у межах давніх культур, в середні віки перетворились на релігії світового масштабу. Іслам же виник і поширився якраз у різні періоди Середньовіччя. Не можна назвати ще якусь з епох, коли один із компонентів культури був настільки превалював над іншими.

Всеохоплююча і глибока релігійність пронизувала всю культуру Середньовіччя, духовну і матеріальну, визначаючи не лише економічні та політичні відносини, а й повсякденне життя. Тут варто наголосити на типологічності, бо релігійність стосується і Старого світу і Доколумбової Америки.

Усе культурне життя середньовічного суспільства, і у контексті нашого дослідження – західноєвропейської культури, здебільшого визначалась християнством, яке вже у IV ст. набуло ознак державної релігії у Римі. У цей час на Вселенських соборах приймався ряд основоположних концепцій християнського віровчення – символ віри, фундаментом якого було вірування у воскресіння Христа, віра в божественну Трійцю, трактування пекла, раю, чистилища та ін. Християнство вчило, що людина від природи слаба і схильна до гріха, без церкви не може дістати спасіння у потойбічному житті. Вплив церкви був величезний на феодальне суспільство Середньовіччя, хоча й не однаковий у різних країнах.

Величезну роль відігравало середньовічне чернецтво. З VI ст. монастирі стали осередком освіти і культури, перетворюючись на потужні і надбагаті центри. Для навчання і подальшого служіння при монастирях, як правило, засновувались єпископські та монастирські школи. Боецій та Кассіодор розробили програми-трактати для навчання майбутніх священиків. Такі напучування виокремлювали «сім вільних мистецтв», які членились на такі частини: «тривіум» (три шляхи знання – граматика, риторика, діалектика) і «квадріум» (геометрія, арифметика, астрономія,

музика). Беручи до уваги формальний підхід у дослідженнях теорії культури, можна стверджувати, що такі програми навчання у монастирських школах – єдина сполучна і спадкова ланка з античним періодом, на кшталт академії Аристотеля. Античні прийоми навчання запозичували у картагенського ритора Марціана Капелли, що виділяв «сім вільних мистецтв» [17].

Середньовічні монастирські школи послужили базою для створення у XII – XIII ст. університетів. Так, наприклад, у 1200 р. заснували Паризький університет, у XIII ст. організовують Оксфордський і Кембриджський університети в Англії, Саламанський – в Іспанії, у XIV ст. – Празький, Краківський, Ерфуртський та інші заклади освіти. Загалом на території середньовічної Європи функціонувало 65 університетів. Навчання проводилось у формі лекцій, під час яких коментували трактати авторитетних отців церкви і деяких грецьких та римських авторів часів античності; проводились філософські диспути, в яких брали участь і студенти. Середньовічна наука дістала назву «схоластика», тобто від грецького слова на позначення ученого, школи, науки. Схоластику вважають середньовічною філософією, представники якої – схоласти, теоретично на філософсько-теологічній основі обґрунтовували догмати церкви.

Саме у середні віки сформувались чотири напрями, з яких бере початок сучасна наука:

- фізико-космологічний на основі вчення Аристотеля про рух;
- вчення про світло, з якого зародилась оптика, розділ фізики, який вивчає світло, його властивості та закони;
- природничі науки, тобто науки про живе;
- астролого-медичні знання.

Й особливе місце в середньовічній науці посідала алхімія, містичне вчення, спрямоване на пошуки чудодійної речовини – «філософського

каменя», за допомогою якого можна було б перетворювати прості метали на золото, лікувати різні хвороби та ін. Алхімію як специфічне явище середньовічної науки варто розглянути детальніше.

Алхімія – транскультурне явище, про що свідчить вже саме слово, утворене з арабського «алькімія», етимологічно яке походить від грецького «khemia», тобто чорна магія. Коренем алхімія сягає давнього Єгипту III ст., що поширилась у IX – XVI ст. на Європейський континент і до країн Близького Сходу. Однак максимального розвитку алхімія як наука сягнула саме у середньовічній Західній Європі. Основна мета алхімії, й звідси алхіміків, – пошук «філософського каменя», з допомогою якого можна було здобути безсмертя і перетворити неблагородні метали на золото. Алхімія – це типове середньовічне явище. Типологічно у різних регіонах Старого світу діяли однакові стилі поєднання наукового узагальнення та фантазії, раціональної логіки та міфології, хімічного рецепта та священнодійства.

Ще одним типологічним прикладом Середньовіччя слід назвати лицарство як явище європейської культури. Жорстка догматична церковна ідеологія середніх віків по-своєму гальмувала вільний розвиток культури, підпорядковуючи культурологічні елементи чітким релігійним канонам, що позбавляло культуру змоги дошукуватись відповідей на нестандартні питання буття. Ситуація, що склалась у культурному середовищі середніх віків, нагадувала первісну культуру, з її синкретичністю мислення і суворістю соціальних напрямів, і тому, як відповідь на такі утиски, зароджуються у певних прошарках населення аналогічні форми відхилення від догматичних норм. Такою формою протипаги церковному аскетизму стало у XI – XII ст. лицарство. Лицарська культура – це складний комплекс звичаїв, ритуалів, способу життя, повсякденних і святкових правил. У цей час сформувався морально-естетичний ідеал – служіння «прекрасній дамі», «дамі серця», як образ святої любові і вчинення лицарських подвигів на її

честь. І саме куртуазність із появою нової психології любовних переживань дозволяла виявляти власну індивідуальність.

Особливий культурний пласт у Середньовіччі являла собою язичницька народна культура, що протистояла офіційній культурі і напрацьовувала власний погляд на світоустрій [13]. Гумористична народна культура, народні свята і карнавали наряду з лицарською культурою становили світський, мирський, початок у культурі середніх віків, що стало підґрунтям для епохи Ренесансу, з його розквітом літератури, мистецтва, архітектури і науки.

Середньовічні мислителі відмовились від циклічного уявлення про час, що ґрунтувався на догматичній ідеї вічності буття. Августин Блаженний вводить таке новаторське культурологічне поняття, як «стріли часу», тобто циклічність поступу історії від свого початку і до певного неосяжного і недосяжного кінця – прийдешнього. Середньовічні філософи вважали, що історія та культура мають сенс, даний їм Богом і не доступний людському розумінню. Однак Августин назвав розвиток культури – поступовим шляхом до царства Божого через внутрішнє одкровення Бога в людині. Таким чином поєдналось прогресивне, що було у середньовічній культурі, з схоластично-догматичним церкви [6].

Крім того, в Середньовіччі вперше введено таке філософсько-історичне поняття, як «історичний прогрес», поступове ускладнення культури, тобто розвиток від нижчих до вищих форм. Критерієм прогресу стає відповідність культури вищим моральним цінностям. Так само, як і в суспільстві, у середньовічній культурі існувала ієрархія цінностей. Різні культури оцінювались по-різному. Так, за такою середньовічною ієрархією на першому місці була релігійна (церковна) культура; далі йшла придворна (лицарська) культура, що визнавалася важливою й не менш цінною за церковну; язичницька народна культура вважалась нижчою, яку ще називали гріховною. Іншими словами, в Середньовіччі релігійна культура

підпорядковувала собі всі види світської культури.

Більш того, культура будь-якого народу також оцінювалася з позицій відповідності її християнським моральним цінностям, які вважалися універсальними, що сприяло появі європоцентризму, тобто винятковості і переваги європейської культури над усіма іншими культурами світу. І така середньовічна тенденція має багато проявів й у сучасності, у збереженні уявлення про Європейський континент, його культуру і етапи розвитку як про культурно-історичний центр людської цивілізації.

Отже, у царині середніх віків була накопичено грандіозну духовно-культурну спадщину, що сприяла яскравому спалаху людського генія в епоху Відродження та Реформації, і до нашого часу справляє певний вплив на розвиток світової культури.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Епоха середніх віків з її культурною спадщиною тривала протягом тисячі років. Середньовіччя ввібрало Велике переселення народів і змішування різних етносів, уклало звичаї сільського буття і бурхливий розквіт урбаністичної культури. Цей період сміливо можна назвати фундаментальним для культури Нового часу і сучасної культури. Європейська західна цивілізація періоду середніх віків заклала підвалини нових цивілізацій як Старого, так і Нового світів. У культурі Середньовіччя чітко простежується типологічність рис для подальшого розвитку Американського континенту після його відкриття європейцями. В Європі, як пізніше й в Америці, на зміну язичництву прийшло християнство – потужна сила, яка об'єднала різні держави, народи і народності. У середні віки з'являється іслам як одна зі світових релігій. Поширюються буддизм, іудаїзм та інші релігії. У середні віки виникають і розширюються міста з їхнім специфічним урбаністичним укладом, з'являються нові ремесла та науки, будуються шедеври архітектури, відкриваються університети, утверджується особливий спосіб життя. Саме

у період Середньовіччя формується новітній гуманістичний світогляд і з'являються паростки ренесансної культури. Завдяки середньовічній культурі з'явилась здатність до постійного удосконалення, пошуку нових форм розвитку, що засвідчило потяг людини до активності та прагнення розширити власні життєві горизонти.

Література

1. Балух В. Аксіосфера освіти: історичні тенденції та пріоритети сьогодення: кол. монографія; за ред. чл.-кор. НАПН України В.О. Балуха. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2018. – 219 с.
2. Безгін О.І. Культурна політика та мистецька освіта: моделювання процесів: монографія / Безгін О.І., Бернадська А.Є., Кочарян І.С., Успенська О.Ю. – К.: Інститут культурології Національної академії мистецтв України, 2018. – 830 с.
3. Бицилли П.М. Место Ренессанса в истории культуры / Сост., предисловие и комментарии Б. С. Кагановича – СПб.: Мифрил, 1996.
4. Бицилли П.М. Салимбене (Очерки итальянской жизни XIII века). – Одесса, 1916.
5. Бицилли П. Падение Римской империи. – Одесса, 1919.
6. Богословие в культуре средневековья. – К.: Либідь, 1992.
7. Богуцький Ю. Нова культурна реальність як соціодинамічний процес людинотворення через ролі: монографія / Богуцький Ю., Корабльова Н., Чміль Г. К.: Інститут культурології Національної академії мистецтв України, 2014. – 340 с.
8. Войтович Л.В. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / Войтович Л.В., Домановський А.М., Козак Н.Б., Лильо І.М., Мельник М.М., Сорочан С.Б., Файда О.В.; за ред. С.Б. Сорочана і Л.В. Войтовича. – Львів: Апріорі, 2011. – 880 с.

9. Восточная Европа в середине I тыс. н. э. – М.: ИА РАН, 2007. – 430 с.
10. Гайденко П.П., Смирнов Г.А. Западноевропейская наука в средние века. – М.: Наука, 1989.
11. Гарден Ж.-К. Теоретическая археология. – М.: Прогресс, 1983. – 295 с.
12. Гийом Левассер де Боплан. Описание Украины. Древлехранилище. – К.: Софія, 2004. – 576 с.
13. Даркевич В.П. Народная культура Средневековья. – М.: Прогресс, 1992. – 285 с.
14. Дюби Ж. Время соборов: Искусство и общество. 980–1420. – М.: Прогресс, 2002. – 379 с.
15. Європейська та українська культура в нарисах: навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 240 с.
16. Залізник Л.Л. Стародавня історія України / Залізник Л.Л. – К.: Наукова думка, 2012.
17. Иванов К.А. Многоликое средневековье / Иванов К.А. – М.: Инфра, 1996. – 425 с.
18. Ильина Т.В. История искусств. Западноевропейское искусство / Ильина Т.В. – М.: МГУ, 1983. – 500 с.
19. История мировой культуры. Наследие Запада. Античность – Средневековье – Возрождение. – М.: Наука, 1998. – 680 с.
20. Інтерпретація як інструмент культурологічного дискурсу [Електронний ресурс]: зб. тез доповідей Всеукр. наук.-теор. конф. 2–3 червня 2016 р. – Режим доступу: http://www.icr.kiev.ua/ukr/Interpretacija_jak_instrument_kulturologichnog_o_diskursu
21. Історія світової культури. Культурні регіони: навч. посібник / [кер. автор. кол-ву Л.Т. Левчук]. – К.: Либідь, 1997.
22. Карсавин Л.П. Культура средних веков / Карсавин Л.П.. – СПб., 1918; М.: Прогресс, 1995.

23. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования / Ковальченко И.Д. – М.: Наука, 1987.
24. Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу: Курс лекцій / Крижанівський О.П. – К.: Либідь, 1996. – 480 с.
25. Ле Гофф Ж. Цивілізації середньовікового Запада / Ле Гофф Ж. – М.: Наука, 1992. – 376 с.
26. Лекції з історії світової та вітчизняної культури; за заг. ред. А.В. Яртися. – Львів: Світ, 1994.
27. Лекції з історії світової та вітчизняної культури. – Львів: Світ, 1994.
28. Ліндсей Дж. Коротка історія культури. Від доісторичних часів до доби Відродження: у 2-х т. / Ліндсей Дж. – К.: Ніка-Центр, 1995.
29. Лінч Д.Г. Середньовічна церква. Коротка історія / Лінч Д.Г. – К.: Київ, 1994.
30. Лосєв І.В. Історія і теорія світової культури. Європейський контекст / Лосєв І.В. – К.: Софія, 2010.
31. Основи художньої культури. – Харків: Форзац, 1999.
32. Павленко Ю. Історія світової цивілізації / Павленко Ю. – К.: Либідь, 1996.
33. Памятники средневековой латинской литературы X – XII вв. – М.: МГУ, 1972.
34. Свідзинський А. Самоорганізація і культура / Свідзинський А. – К.: Либідь, 1999.
35. Тарнас Р. Історія західноєвропейського мислення / Тарнас Р. – М.: Прогресс, 1995. – 350 с.
36. Теорія та історія світової і вітчизняної культури. Курс лекцій / [під ред. А.К. Бичко]. – К.: Либідь, 1993. – 440 с.
37. Тойнби А. Цивілізації перед судом історії / Тойнби А. – М.: Инфра, 1995.
38. Українська культура: історія і сучасність. – Львів, 1994. – 340 с.

39. Українська та зарубіжна культура. – К.: Либідь, 2000. – 550 с.
40. Хейзинга Й. Осень Середньовіччя / Хейзинга Й. – М.: Наука, 1988.
41. Чікарькова М. Сучасна культура: проблеми аксіології і термінології: монографія / Чікарькова М. – К.: ВД Дмитра Бураго, 2018. – 240 с.